

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

jämna mellanrum känner sig föranledd att göra.

Kylhammar skriver på ett ställe att han djupt beklagar att svenskarna sa nej till euron. Denna deklARATION kommer knappas överraskande. För författaren har dessförinnan gett en rad ganska aggressiva kommentarer till folkomröstningens utfall. I essän "Sveriges andra stormaktstid" skriver han till exempel följande: "Folkomröstningen år 2003 tydliggjorde åter en svensk klyvnad. Det hela kändes onekligen igen: Strindbergs autonoma allmoget mot Brantings internationelle arbetare, Per Albins Folkhem mot Lubbes Valfärdssverige...". Litet senare är tonläget än mer uppskruvat: "Demokratiska beslutsprocesser tar tid, lång tid och dessutom kan man inte lita på att medborgarna sitter inne med korrekta civilisationsanalyser. Demokraten inser, ibland sorgset, att folket inte är särdeles 'aristokratiserat' upplyst, men att dess tillkortakommanden och tidsbundna misstag måste accepteras och på ett positivt sätt hanteras i demokratin (jfr de intressanta folkomröstningarna, där förhoppningarna om det demokratiskt upplysta förnuftet grusas både då och nu)." Att på detta sätt använda tvivelaktiga historiska analogier för att misstänkliggöra motiven bakom folkmajoritetens nej i folkomröstningen om euron svarar dåligt mot de vetenskapliga ideal Kylhammar säger sig hålla så högt.

Magnus Nilsson

Carl-Göran Ekerwald, *Céline. Liv och tänkesätt*. Norstedts. Stockholm 2003.

Av allt att döma har Ekerwald med denna femte bok fullbordat den svit *Liv och tänkesätt* han inledde för tio år sedan och där fem litterära storheter fått representera var sitt sekel, från 1600-talet till och med 1900-talet. Att Voltaire respektive Goethe fått inkarnera 1700- och 1800-talens torde väl få motsätta sig. Av någon anledning vill Ekerwald även ha med Nietzsche som galjonsfigur för det sistnämnda århundradet, vilket kanske är mer betänkligt. Dels har han knappast samma vingsbredd som sina kollegor och ses väl inte heller i första hand som diktare utan snarare som "diktarfilosof", dels kommer serien härigenom i obalans eftersom 1800-talet ensamt då får två företrädare.

Att Shakespeare är med är ofrånkomligt, men Ekerwald ser honom som en exponent för 1600-talet (s. 23), vilket med goda skäl kan diskuteras.

Visserligen anses mästerverk som *Hamlet*, *Othello*, *King Lear*, *Macbeth*, för att inte tala om *Antony and Cleopatra* och *The Tempest* höra till detta sekels första decennium, men författaren var 36 år när detta inleddes och borde i all rimlighet ha formats av den kultur och mentalitet som hörde till den elisabetanska eran. I så fall skulle 1600-talet stå utan representant i Ekerwalds exposé.

Det kan inte ha varit en lätt uppgift att välja ett ombud för det senaste seklet. Spontant skulle nog många nämna Marcel Proust som sin kandidat om kriteriet skulle vila på verkets betydelse och inspirerande kraft för eftervärlden. Céline tycks stå isolerad såväl i sin samtid som senare. När hans namn dyker upp är det nästan genomgående i hätska debatter rörande frågan om huruvida en författares politiska inställning bör påverka värderingen av hans verk. Så sent som 1979 – 1980, 18 år efter sin död, blev han slagträ i en sådan polemik i *AB* och *SvD* mellan Karl Vennberg och Artur Lundkvist.

Ändå kan man förstå Ekerwalds val. Célines utåtriktade och dramatiska liv liknar en äventyrsroman, gentemot vilken Prousts instängda, statiska existens ter sig som en fadd och blodlös novelt. Av det som vanligt osammanhängande inledningskapitlet framgår att alternativet varit Jean-Paul Sartre. Ekerwald tycks anse att dennes politiserande och argumenterande för en viss ståndpunkt gör honom alltför bunden till sin tid och därmed endast en parantes. Célines negativism, misstro mot alla lösningar och budskap samt avståndstagande från att fälla domar, ett "perspektiv [som] är flytande, föränderligt, motsägelsefullt – och därmed fruktbart", är däremot en hållning genom vilken han blir "representativ för 1900-talet i dess totalitet" (s. 25). Han ser sig enbart som krönikör, inte som mästrande kritiker.

Tar man sig före att punktvis sammanfatta vad som kunde kallas Célines världs- och livsuppfattning blir resultatet en anhopning av mestadels destruktiva reaktioner: bejaka det mörka i en kärlekslös tillvaro, renons på medkänsla; alla framtidsideologier är humbug, världen och samhället är en djungel, människorna hycklare; anarkismen och partilösheten är det enda meningsfulla alternativet (en åsikt som paradoxalt nog samsas med patriotism, nationalism och pacifism). – På 30-talet ger han ut antisemitiska pamfletter (men ångrar sig senare och förbjuder deras utgivning. Han uppfattar dem då som uttryck för ren idioti); under ockupationen kallar han

sig kollaboratör; en recensent av hans andra roman från 30-talet föreslår att man skall mörda författaren; politiskt förordar han en allians mellan Frankrike och Tyskland mot Ryssland och England, trots att nazism och kommunism båda representerar samma förtryck mot individen; efter kriget har han alltid schäfrar med sig utomhus ifall företrädare för motståndsrörelsen skulle attackera honom; på hans gravsten skall blott stå ordet "NEJ"; till hatobjekten hör litteratur, borgare, kommunister, judar, negrer, araber, kineser och i synnerhet "fyllhundarna fransmännen" (s. 19); mot alla former av intellektualism ställer han barns och djurs spontana instinktliv: "Tanken är ett gift. [---] Låt kroppen sköta sig själv. [---] Livet är enklare än man tror. Det består bara i att glädjas åt tillvaron. [---] Bygga teorier är strunt" (s. 107f); han röker inte, dricker inte, går tidigt till sängs.

Ekerwald följer Célines märkliga odyssey från det småborgerlighetens Paris där Louis-Ferdinand föddes 1894, över mediokra skolår och en hemmiljö dominerad av en kolerisk far, fram till den tidpunkt då han 1912 tog värning på tre år vid tolfte kyrassärregementet i Rambouillet. (Några instruktiva och nöjsamma sidor meddelar utdrag ur den propaganda i nationens namn som franska skolbarn utsattes för i läroböckerna i historia). Utnämnd till sergeant sårades han i oktober 1914 och blev krigshjälte. Sömnlöshet, huvudvärk, tinnitus och en närmast obrukbar högerarm plågade honom resten av livet. Av överbefälhavaren för de franska styrkorna general Joffre mottog han tapperhetsmedaljen. I några privata anteckningar före kriget önskade han sig svåra prövningar för att stärka sin moral. Han skulle bli bönhörd överhövan.

Efter en sejour vid franska generalkonsulatet i London 1915 där han handlade visumärenden, bland annat Mata Haris, begav han sig i maj till Kamerun, där han stannade i ett år som direktör för olika kakaoplantager. Han bättrade på sin bildning genom att studera Bergson och franska klassiker och blev motståndare till alla former av kolonialism. Efter hemkomsten arbetade han som redaktionssekreterare på tidskriften *Eureka, revue de l'invention*, en erfarenhet som tydligen var så intensiv att den skildrades med bred penselföring och i en för författaren ovanligt ljus och humoristisk färgsättning i hans andra roman.

Tempot i hans livsföring mattades inte av under åren som följde. Han tog studenten, gifte sig,

blev far, studerade medicin och disputerade på en avhandling i socialmedicin om Semmelweiss och barnsängsfebern, en pionjär och outsider Céline kunde identifiera sig med. Såsom anställd vid NF:s hygiensektion i Genève ledde han delegationer i Afrika, USA, Sydamerika och på Kuba, träffade president Coolidge, Mussolini och Ford. Men han upptäckte också att NF var ett gigantiskt fiasko där alla arbetade enbart för egen vinning. Fattigglämare blev han 1927 efter att ha lämnat NF, hustru och barn. Som sådan arbetade han i tio år för att sedan avskedas.

1932 debuterade han med den voluminösa pikaresken *Voyage au bout de la nuit* och antog författarnamnet Céline efter mormodern (egentligen hette han Destouches). Stoffet hämtade han från sina erfarenheter från åren 1914 – 1930. Till skillnad från samtida franska författare som ägnade sig åt "inåtvända problemfixerade teman", än borgerligt, än katolskt eller nationalistiskt förankrade (s. 129), var Céline mer utåtriktad och desillusionerad. Hektisk livsglädje växlade med mardrömslik ångest, surrealistiska partier med ren fars. Gallimard avböjde utgivning och gick för tillfället miste om Céline (liksom man tidigare hade refuserat Proust). Men boken blev en succé och hade sålts i 50.000 exemplar redan efter två månader. Mindre än ett år efter publiceringen hade författaren tjänat två miljoner kronor i dagens penningvärde. I Sovjetunionen gick den ut i stora upplagor, i Tyskland förbjöds den.

Ekerwald ironiserar över att texten överflyttades till svenska först 1971. Upphovsmannen var varken arbetarförfattare eller iakttagare av borgerligheten. Även bortsett från hans obehagliga asociala individualism passade han inte in någonsans. Ändå fanns det försök att väcka intresse för honom. Gunnar Ekelöf översatte ett längre avsnitt ur *Voyage* redan 1934 i *Karavan*, och tre år senare puffade han i en ovanligt entusiastisk artikel i *Folket i Bild* för att Céline skulle översättas och fäste uppmärksamheten vid de två första romanerna.

Det kanske märkligaste med förstlingsverket var dock den språkliga utformningen. Ekerwald betonar att det är en *talad* text. I ett sent arbete skriver Céline tämligen blygsamt om sina litterära förtjänster. Han stannar vid sitt försök att föra in upprördheten i litteraturen, "l'émotif, le style rendu émotif" (s. 352). I detta sammanhang nagelfar Ekerwald också C. G. Bjurströms prisade översättning. Visst använder sig fransman-

nen av slangord och vulgarismer, men ”bortsett från detta skriver han hela tiden en korrekt och utsökt franska”. Bjurström driver detta ut i det extrema. Verben i imperfekt meddelas i kortformer, ”mig” och ”dig” blir ”mej” och ”dej”, ”on ne les voit plus” – ”ser inte röken av dem”, ”regarde les dames du café” – ”glana på fruntimren” o.s.v. Det är en berättigad och nyttig kritik. (Ekerwald passar samtidigt på att polemisera mot alla korttänkta rättstavningsreformer som utarmar kulturen och arvet från det förflutna). Ändå är Bjurströms tolkning gjord med stor skicklighet: ”Det är ett slags musik, utan tvivel. Men det är inte Célines musik” (s. 133f).

1936 utkom Célines andra roman, *Mort à crédit*. Här ställdes främst familjelivet i skottgluggen. Boken var en ohygglig utmaning mot anständighet och god smak och innehöll rent vämjeliga partier, grotesker i Rabelais’ anda. Kritiken var inte heller nådig. Författaren beskyldes för prefascism, medan han i själva verket vägrade att idealisera arbetarklassen och de fattiga. Alla socialgrupper var enligt hans mening lika egoistiska och hänsynslösa. Nu mötte han också balettdansösen Lucette Almanzor, med vilken han ingick äktenskap 1943 och som troget delade de vedermödor och strapatser han hade framför sig.

Célines nästa uppgörelse gällde Sovjetunionen som han besökte 1936 och beskrev i den samma år utgivna *Mea culpa*. Kommunismen var enligt resenären helt inriktad på materiella vinningar och profit. Skillnaden till kapitalismen var hårfin om den ens existerade. Som Ekerwald påpekar såg Céline igenom propagandans dimridåer, men hans kunskaper i övrigt var rätt ytliga.

Orsaken till att Céline 1937 tvingades lämna sin läkarbefattning var publiceringen av den första av tre antisemitiska ”pamfletter”, den 400-sidiga *Bagatelles pour un massacre*. Ekerwald betonar att detta skedde före Auschwitz och att Céline närmast inordnade sig i en ”paneuropeisk” antisemitism utan förbindelse med nazismen. (Hit hör bland andra Albert Engström). Han beskriver också i all korthet hur denna senare ”ideologi” kom till uttryck på andra platser i Europa och USA, samt trycker på att det inte finns skymten av rasism i romanerna. Detta är självfallet inte avsett som något försvar för fransmannen, snarare ett försök att sätta in hans åsikter i ett större sammanhang.

Célines antisemitism var inte någon entydig hållning utan förvirrad och proteusartad. I första

hand var det den judiska rasen som angreps. I en senare fas blev ”jude” närmast ett allmänt skällsord utan syftning på ras, eller identiskt med kommunist. Alla som föraktade traditionen var judar. I sin sista skepnad syftade beteckningen på allt som hade med religion att göra, sak samma om den var judisk eller kristen. – Ekerwald kritiserar samtidigt Julia Kristevas försök att analysera Célines rasism, där hon enbart uppehåller sig vid termens första innebörd och förbiser hur dess betydelse sedan utvidgades.

Vänsterpressens angrepp på Céline intensifierades. När kriget bröt ut arbetade han en kort tid som skeppsläkare på ett örlogsfartyg, men flydde från Paris när tyskarna närmade sig, en resa han med karakteristisk förkärlek för makabra och vidriga detaljer beskrev i apokalypsen *Guignols band* (1944). Cynismen blev misantropi. Medmänsklighet och lojalitet var bara falska roller och masker. Men just på denna känslomässiga nollpunkt, där man inte längre behövde frukta att snärjas av illusioner och drömmar, kunde livet ta en ny början.

Célines uppträdande i det ockuperade Paris var som vanligt ambivalent. Han skyddade judar och motståndsmän och hjälpte unga fransmän från arbetstjänst i Tyskland. Han åt lunch med Pierre Laval, men vägrade till skillnad från Valéry, Cocteau, Giono, Giraudoux, Montherlant och Jouhandeau att tala på ett institut för tyskt-franskt samarbete. Det tyska etablissemangen betraktade honom med misstro för att inte säga avsky, vilket var förstäeligt med tanke på att partilosheten var hans ideal. Hans redan skamfilade rykte svärtades ner än mer då ett privatbrev redigerades om, det vill säga förfälskades, och publicerades i en tysk propagandatidskrift under sken av att vara ett upprop till andra författare att tjäna den tyska saken.

Strax efter invasionen i Normandie lämnade paret Céline Paris. De hamnade slutligen i Sigmaringen där Céline under fyra månader arbetade som läkare för en tvångsevakuerad koloni på tusen flyktingar, däribland den franska regeringen och president Pétain. Laval försågs med en flaska cyanid. I mars 1945 fick de visum till Danmark där de kom att stanna i drygt sex år, varav Céline fick tillbringa ett och ett halvt på Vestre Fængsel i Köpenhamn. En domstol i Paris hade utfärdat en arresteringsorder mot honom för landsförräderi enligt en paragraf som stadgade dödsstraff. I Paris mördades hans förläggare på öppen gata. Visserligen var interneringen i Danmark ett uppenbart

lagbrott, ett justitiemord, men det räddade förmodligen hans liv eftersom myndigheterna vägrade utlämna honom, vilket var helt i sin ordning då den franska regeringen inte kunde anföra några godtagbara skäl för sin begäran.

Efter frigivningen bodde makarna under tre år i miserabla förhållanden på danska landsorten invid Stora Bält. En av besökarna var den svenske generalkonsuln i Paris Raoul Nordling, som tog sig an Célines sak och eventuellt kan ha påverkat de franska instanserna i för honom gynnsam riktning i de tre rättegångar som följde 1950 – 1951. Den första domen på bland annat ett års fängelse, böter och förlust av medborgerliga rättigheter mynnade i slutänden ut i benådning.

Det första utslaget vilade på bräckliga grunder, anser Ekerwald, och man är benägen att instämna. Till skillnad från många av sina aldrig åtalade författarkollegor, till exempel Mauriac, Martin du Gard, Jules Romains, Simenon och Giono, hade Céline aldrig medverkat i radio eller tysk press. Sartre hade vid två tillfällen 1945 och 1947 – utan minsta skäl – beskyllt Céline för att ha varit betald av tyskarna, men, svarade denne, ”Sacré JPS”, hur gick det till när ni fick *Flugorna* uppförd i Paris 1943 (s. 311f)? Någon plaidoyer för Céline vill Ekerwald dock inte lägga fram. Tvivelsutan spred han ”en olycksbringande defaitism i Frankrike” (s. 325) och gynnade därmed tyskarnas politik. Därtill kom att han förstärkte den redan massiva antisemitismen i landet. Det är belysande att *Bagatelles* såldes i 75.000 exemplar.

Paret återvände till Frankrike sommaren 1951 och bosatte sig i Parisförorten Meudon tillsammans med åtta hundar, en igelkott och flera sköldpaddor. Som ekonomisk stöttepelare uppträdde Gaston Gallimard, som sent omsider hade blivit Célines förläggare. Innan han avled i juli 1961 – samma dag som den då hyllade men sedan dess allt mer bortglömde Hemingway – hann Céline i de sista romanerna stilenligt med att ösa invektiv över Gallimard. Som den katolska sedvänjan bjöd behövde man en präst för att välsigna den avlidne och läsa dödsbönen. Det är en passande slutvinjett till detta bisarra och plågade liv att man hade svårt att finna någon som ville utföra denna sista tjänst.

Det är egentligen bara Célines två första romaner som Ekerwald ägnar odelad uppmärksamhet. De övriga – det blev inalles nio, varav tre tillkom under den sista tiden i Meudon vid sidan av förvärsarbetet och visar en obruten skaparkraft –

dyker upp här och var som illustrationer till biografien. Men Ekerwald är denna gång betydligt mer källkritisk och stringent vad gäller romanernas värde som vittnesbörd om vad som verkligen hände än han varit i tidigare opus i sviten.

Naturligtvis finns också smärre skönhetsfläckar. Debutromanens Robinson, ”iskylans man” (s. 94), avskuren från delaktighet i andra människors öden som sin namne hos Defoe, den likgiltige egoisten, alltigenom hållningslös, utpekas som Célines alter ego (s. 44) för att senare beskrivas som författarens måltavla (s. 75). Men strax efter den första karakteristiken betecknas i sin tur naturbarnet Bardamu som diktarens alter ego (s. 45), senare – helt riktigt – som dennes språkrör (s. 71).

Än tydligare motsägelser rör Célines kvinnofrågor: ”Céline är en Don Juan” (s. 153) och ”Är Céline en Don Juan? – Nej, knappast” (s. 159). Célines hänvisning till Trafalgar blir en referens till Waterloo (s. 213f). Översättningarna av en och samma passage skiftar ofta till utseendet (jämför s. 152 och s. 157). Romanen *Resa till nattens ände* betitlas *Resa till världens ände* (bildtext efter s. 224) respektive *Resa till nattens äventyr* (s. 296). Noterna är utportionerade helt godtyckligt och personregistret är ytterst ofullständigt. Att allt i fängelsebrevens till skillnad från romanerna är ”verkligt. Ingenting är tillagt eller fråndraget” (s. 284) är ett lika tvivelaktigt som naivt påstående och de utdrag som meddelas visar också hur brevskrivaren intar olika roller för att nå fördelar. Någon enstaka formulering i denna välskrivna biografi sticker också i ögonen. ”Han visste att han skulle dö. Han hade vetat det hela livet igenom” (s. 360) kan knappast betecknas som en nämnvärt uppseendeväckande insikt. Som vanligt förekommer också en lång rad jämförelser med andra storheter, till exempel Clemenceau, de Gaulle och i synnerhet Vilhelm Ekelund, andra att förtiga, vilket inte tillför framställningen något, med ett undantag. Man kan svårligen tänka sig två så skilda personligheter som den engelske lyrikern Philip Larkin och Céline, men Ekerwald visar helt obestriddigt hur alla olikheter till trots det finns en frändskap på djupet. Hos båda finns samma ”vårdslösa men samtidigt precisa skrivsätt” (s. 386), båda är främlingsfientliga, konservativa cyniker och anarkister som misstror alla varma känslor. Skillnaden är att Céline ”har det trotsigare och vildare temperamentet. Larkin – spleen” (s. 359).

Men allt detta är småsaker i förhållande till den kulturgärning Ekerwald utfört genom att

skoningslöst men ändå varsamt blotta de veder-
värdiga sidorna i Célines personlighet samtidigt
som han med takt och finkänslighet ger hans lit-
terära verk den hedersplats de otvivelaktigt är be-
rättigade till.

Pär Hellström

Margareta Wirmark, *Narrens bjällror. Hjalmar Bergmans kammarspel*. Carlssons förlag, Stock-
holm 2002.

Margareta Wirmarks 2002 utkomna bok *Narrens bjällror. Hjalmar Bergmans kammarspel* är estetiskt tilltalande, den är rikt illustrerad och har lättläst typografi på elegant papper. Med den vill Wirmark ”stimulera intresset bland teaterfolk” för Bergmans s.k. kammarspel; dessa hör – heter det – ”tveklöst” till ”vårt svenska kulturarv och borde ständigt stå på teaternas spellistor” (s. 10). Ambitionen är behjärtansvärd. Hjalmar Bergman Samfundet har under många år och ibland med viss framgång agerat för att i första hand Dramaten skulle sätta upp de tre eller fyra dramer som brukar gå under Bergmans egen beteckning ”marionettspel”. Det vore utmärkt om Wirmark med sin populärt hållna genomgång av åtta dramer och en filmnovell mellan 1915–22 kunde beveka teateretablissemang.

Men Wirmark har också en annan målsättning. *Narrens bjällror* är ett inlägg i den pågående forskningen om Bergmans dramatik och dess förhållande till tradition och nyskapande. Wirmark deklarerar att hon vill visa hur dramatikern Bergman under perioden 1915–22 tar i bruk ”ett mera teatralt formspråk” i syfte att ”frilägga själens kammare” (s. 9). I det första av de tre kapitlen skildras ”hela tillkomsttiden”, i det andra presenteras ”nyläsningar” av de nio verken och i det tredje och avslutande kapitlet redovisas ”varifrån Bergman hämtat idéerna till sitt nya formspråk” (s. 11). Omfångsmässigt och innehållsligt är mittkapitlet det tyngsta med sina ca 180 sidor, det första kapitlet utgör en 140 sidor lång bakgrundsteckning medan det tredje kapitlet på 36 sidor exklusivt ägnas inflytandet från tre genrer, *commedia dell'arte*, ”divertissemang” och moralitet.

Det är till välkända marker Wirmark återvänder – hon ägnade sin doktorsavhandling åt dramat *Spelhuset* och har senare i ett flertal uppsatser behandlat Bergmans dramatik. Men också åtskilliga andra forskare har gjort betydande insat-

ser på samma fält. Inledningsvis förklarar Wirmark att hon bygger ”vidare på andras arbete” och att ”Sverker R. Eks, Bengt Forslunds, Ulla-Britta Lagerroths och Gösta Werners forskning rörande Bergmans filmer och dramer har varit av stort värde” för henne. Erik Hjalmar Linders trebandiga biografi om Bergmans liv och verk lyfts särskilt fram, det utgör ”grunden” för hennes framställning, även om hon där finner dramatikens ”påfallande snävt” behandlad (s. 10). Trots detta generösa allmänna erkännande är Wirmarks förhållande till tidigare forskning ytterligt problematiskt.

I det första kapitlet anför forskare sporadiskt medan de i andra kapitel lyser med sin frånvaro och är förpassade till generella omnämmanden i notapparaten. ”Tidigare forskning rörande varje enskilt drama redovisas i notapparaten” förklarar Wirmark (s. 11). Någon dialog med föregångarna förs således inte och inga hänvisningar i texten informerar läsaren om vad som är övertaget från eller inspirerat av andra och vad som är nytt i framställningen; det innebär att det är svårt att avgöra om det begagnade begreppet ”nyläsning” är relevant. Överlag gäller att Wirmark hellre vill slå forskare på fingrarna – då kan de ägnas betydande utrymme – än redovisa vad hon tagit i arv.

I det första kapitlet, ”Dramernas tillkomst”, varvas biografiska notiser med hastiga karaktäristiker av verk inom olika genrer eftersom Bergman under dessa år ”prövar sig fram inom snart sagt alla medier” (s. 11). Mer detaljerade blir utredningarna av dramernas genesis, ofta med hjälp av Bergmans dagböcker. Dessa utgörs av en svit *Almanack för Alla*, i vilka noteringar om vädret regelbundet och om arbetet oregelbundet förts in. *Almanackornas* stenstil har gäckat också tidigare forskare. Där emellertid dessa gjorde halt i respekt för materialets bräcklighet, går Wirmark gärna vidare, vilket någon gång kan ge en mer exakt datering men oftare leder till antaganden och ogrundade ställningstaganden. Uttryck som ”gissningsvis”, ”kanske”, ”sannolik”, ”möjligen”, ”tycks”, ”synes” är legio i kapitlet (s. 23 et passim) och hypotetiska resonemang transformeras ibland till absoluta påståenden. Det gäller till exempel turerna kring Victor Sjöström och Gustaf Molander (s. 14 f.).

Kapitlet inleds något överraskande med ett avsnitt om Bergmans debutarbete för film, *Gycklaren*. Enligt Stina Bergman var det Victor Sjö-